

УЛУТТУК УПАЙ ОЮНУ

*Абдуллаев М. Т., Ашыралиев К.
Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.*

Кортунду: Упай оюнунун эрежелерин жана классификациясын түзүү.
Негизги сөздөр: упай, эрежелери, классификациясы, чүкө.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИГРА «УПАЙ»

*Абдуллаев М. Т., Ашыралиев К.
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г. Бишкек.*

Резюме: Представлены разработанные правила и классификация игры «упай».
Ключевые слова: упай, правила, классификация, альчик.

THE NATIONAL GAME UPAI

*Abdullaev M.T, Ashiraliev. K.
Kyrgys State Physical Education and Sport Academy, Bishkek c.*

Abstract: This article is about players, rules and classification of Kyrgyz national games «Upai».
Keywords: score, rule, classification, alchik¹

¹ alchik bone (talus), sheep (mostly sheep) and less other small ruminants. Alchik collected and used for games and fortune-telling in the Central Asia, Mongolia and other countries.

Киришүү. Кыргыздын кыймыл аракетте болгон улуттук оюндары абдан көп. Ушундай улуттук оюндарынын бири упай оюну. Бул оюнду кыргыздардын ар кандай жаштагы адамдары ойношкон. Оюн кыймыл аракетти гана көрсөтпөстөн чоңдордун кичинелерге берген тарбиялык мааниси абдан зор. Бул болсо элдик педагогиканын өркүндөшүнүн бир мисалы боло алат [1,2].

Упай оюну Кыргыз элинин байыркы оюндарынын бири. Оюн тегиз жерде, көбүнчө кийиз үстүндө ойнолот. Оюнга 10-15 жаштан жогорку 4 оюнчу катышат. Упай үчүн ар бир жаатта бир кан (аркардын, кийиктин же эликтин чоңураак чүкөсү), 20-30 басымдан бир кылка чүкөлөр менен ойнолот. 3 чүкө бир басым деп айтылат. Оюн жеке жана жаат болуп ойнолот [1,4]. Улуттук дене маданиятынын негизги максатын окумуштуулар адамдын дене физикалык са-

паттарын өнүктүрүүгө багытталышы керектигин айтышат [3].

I. ОЮНДУН ЭРЕЖЕСИ

Оюн үчүн 60 минута убакыт берилет. Калыс оюнчуларды эки жаатка бөлөт. Эки жааттан бирден оюнчу чыгып, 7 же 9 чүкө калчашат. Кайсы жаат калчаганда чүкөлөрү көп консо ошол жаат оюнду баштайт. Жааттардын бири огун же кийигин алдым дешет. Аткан чүкө огу, мээлеген чүкө кийиги болуп эсептелет.

Калыс оюнду баштоого укук алган жаатка чүкөлөрдү берет. Оюнчу чүкөлөрдү кочуштап туруп чачырап түшө турган кылып калчайт. Андан кийин алагенде канды атат. Канды аткандан кийин дагы бир басым чүкө алса кандын башы бошойт. Кан өзүнчө коюлат.

Андан ары алчы менен алчыны, таа менен тааны, бөк менен бөктү, чик менен чикти атат. Оюнчу атканда сакасы чүкөгө тийсе, тийген чүкөнү алат.

Оюнчу сакасы менен аткан чүкөгө тийбей калса же жыдыса, чүкө атуу кезеги өнөгүнө өтөт. Биринчи жааттын оюнчулары атып бүтсө, экинчи жааттын оюнчулары ата баштайт. Ортого кошулган чүкөлөр түгөнүп, улам жаңы оюн башталаарда утулуп жаткан жаатта канча басым чүкө болсо, утуп жаткан жаат ошончо басым чүкө салат. Кан алган жаат оюнду биринчи баштайт. Кийигин атып алып жаткан оюнчу бир огу менен удаалаш эки кийик атса болот.

Оюндагы жыдуулар

Оюнчу кийик атып жатканда экинчи бир жердеги оңко турган чүкөгө тийип жыгылып калса, өнөгүнүн колу же жеңи жердеги чүкөлөргө тийсе, оюнчу атып алган чүкөлөрүн колуна бир басымдан топтобосо, жыдыбай 10 басым чүкө топтой албаса жыдыйт. Оюнчу 10 басым чүкө утса 1 упайга ээ болот. М: 20 басым– 2 упай, 30 басым– 3 упай.

Оюндун жыйынтыгы

Упайды ойногон оюнчу же жаат чүкөлөрдү каны менен бүт алып кетсе, 3 упайга ээ болуп, чүкөлөрдүн баарын экинчи жаатка салып берет. Экинчи жааттын оюнчулары өз кезегинде жыдыбай чүкөлөрдүн баарын алса оюн тең чыкты деп эсептелинет. Эгер оюндун мөөнөтү созулуп, оюнчулар тең тайлашып калышса жана уткан чүкөлөр тең болсо, анда канды алган жаат уткан болуп эсептелет.

Оюнчу бассымдык упай менен женишке жете алат. Жеңген жаатка 10 басым-1 упай, 20 басым 2 упай, 30 басым 3 упай болот, жеңилген жаатка же оюнчуга 0 упай берилет. Жыйынтыгында кайсыл жаат же оюнчу көп упай топтосо ошол жаат жеңишке жетет. Упайлар тең болсо канды көп алган жаат жеңишке жетет.

II. УПАЙ ОЙУНУНУН БИРДИКТҮҮ ТҮРМӨКЧӨСҮ (КЛАССИФИКАЦИЯСЫ)

1.1. Анын максаты:

1. Кыргыз Республикасынын мектеп жашындагы жана ар кандай жаштагы атуулдарды улуттук спорт оюндарына жана дене тарбияга тартуу. Жаштардын спортко кызыгуусун жогорулатуу, сергек жашоого жана ар тараптан дене физикалык жактан өнүгүүсүнө тартуу.

2.2. Милдеттери:

1. Атуулдарды патриоттуулукка жана спортту жана сергек жашоону сүйүүгө тарбиялоо.

2. Спорттук көрсөткүчкө жетүү үчүн спорттук өлчөм талаптарды аткаруу, спорттук разряддарды берүү.

3. Упай оюнун Республикада жана эл аралык деңгээлине жеткирүү.

2.3. Спорттук разряддык өлчөмдөр жана талаптар

Упай оюнуна катышкан спортчуларга төмөнкүдөй спорттук разряддар берилет:

Спорттук разряддар

- Биринчи разряддагы спортчу (1-Р);
- Экинчи разряддагы спортчу (2-Р);
- Үчүнчү разряддагы спортчу (3-Р).

Өспүрүмдөр разряды

- Биринчи разряддагы өспүрүмдөр спортчусу (1-ЖР);
- Экинчи разряддагы өспүрүмдөр спортчусу (2-ЖР);
- Үчүнчү разряддагы өспүрүмдөр спортчусу (3-ЖР).

1. Спорттук разряддар мелдештин кеңдигине жараша берилет. М: мелдештин тиги же бул кеңдигинде белгилүү оорунду ээлөө.

2. Жааттын бүтүмүндө тиги же бул мелдештин кеңдигинде белгилүү оорунду ээлөө.

Разрядды берүүдөгү жаш өзгөчөлүктүк талаптар

1-разряд:

- Республикалык мелдештерде 1-орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;
- Областык, Бишкек жана Ош шаарларындагы мелдештерде 2 жыл катары менен 1-орунду ээлеген балдар арасында 14-15 жашка берилет.

2-разряд:

- Республикалык мелдештерде 2-орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;
- Областык, Бишкек жана Ош шаарларындагы мелдештерде 1-2 – орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;

3-разряд:

- Республикалык мелдештерде 3-орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;
- Областык, Бишкек жана Ош шаарларындагы мелдештерде 3-орунду ээлеген мектеп жашындагы балдар арасында 14-15 жашка берилет;
- Райондук жана шаардык мелдештерде 1-орунду ээлеген мектеп жашындагы 14-15 жаштагы балдарга берилет.

Өспүрүмдөр разряды:

- Областык мелдештерде 1-орунду ээлеген 14-15 жаштагы балдарга берилет.
- Райондук жана шаардык мелдештерде эки жыл катары менен 1-орунду ээлеген 14-15 жаштагы балдарга берилет.

Өспүрүмдөр разряды

- Областык мелдештерде 2-орунду ээлеген 14-15 жаштагы балдарга берилет.
- Райондук жана шаардык мелдештерде 1-орунду ээлеген 14-15 жаштагы балдарга берилет.

3-Өспүрүмдөр разряды

- Райондук жана шаардык мелдештерде 2–3-орунду ээлеген 14-15 жаштагы балдарга берилет.
- Дене тарбия жаамааттарында 1-орунду ээлеген 14-15 жаштагы балдарга, 10 кем эмес мелдештерге катышкандарга берилет.

Адабияттар

1. Абдуллаев М.Т., Кийзбаев М.С., Акматов Ч. Улуттук оюндар. Окуу куралы – Бишкек: Махсприм, 2012. – 361 б.
2. Анаркулов, Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. Методикалык китеп– Бишкек. 1992. – 190 б.
3. Ким В.Л., Мамбеталиев К.У. Национальная физическая культура и спорт, теоретические методические аспекты. – Бишкек. 2008. – 662 с.
4. Токторбаев, С. Өспүрүмдөр оюндары. – Бишкек. 1991. – 270 б.